

ЗВЕНИГОРОДСЬКИЙ ВОЄВОДА ІВАН ХАЛДЕЄВИЧ. ПРОСОПОГРАФІЧНІ НОТАТКИ

Понад століття тому Богдан Барвінський, характеризуючи стан української сфрагістики, відзначив, що вона “знаходиться в колісці”¹. На початку ХХ ст. ці слова можна було сміливо віднести не тільки до сфрагістики, а й більшості вітчизняних спеціальних історичних дисциплін. Відтоді ситуація у вивченні багатьох з цих дисциплін докорінно змінилася і вони зазнали значного поступу в своєму розвитку. Є однак і винятки. До них належать, насамперед, просопографічні дослідження середньовічної історії України. Цей напрям історичних студій донедавна залишався повним *terra incognita* і тільки в останнє десятиліття з’явилися перші праці, присвячені біографіям руської еліти не князівського походження. Йдеться, найперше, про життєписи галицьких і волинських урядників ХІІІ ст.²

Еліти Галицького князівства середини і другої половини ХІІІ ст., на відміну від галицьких і волинських еліт ХІІІ ст., в збережених джерелах відображені надзвичайно скромно. Насамперед, це стосується князівських урядників, “прихованих” у літописах під загальними назвами “Галичане” чи “Галицькийи мужи”³.

¹ Barwiński B. Ze sfragistyki ruskiej *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*. Т. 1. Kraków, 1909. S. 10; *Його ж.* Українські сфрагістичні пам’ятки ХІІ–ХІV століть *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (далі – ЗНТШ). Т. 231: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Львів, 1996. С. 242.

² Див. напр.: Петрик А. Про формування боярських родів у період княжіння династії Романовичів *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 1 / Відп. ред. Я. Ісаєвич Львів, 2007. С. 115–122; Волощук М. Невідомі сторінки біографії Володислава Кормильчича (1214–1232 рр.) *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. Вип. 16. Івано-Франківськ, 2009. С. 29–39; *Його ж.* Доброслав Суддич: спроба біографічного нарису *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. Вип. 2. Івано-Франківськ, 2010. С. 20–31; *Його ж.* “Филя древле прегордъи” / *Fila Supruniensis*. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини ХІІІ століття *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 20: Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Львів, 2011. С. 189–196; *Його ж.* Просопогра-

фічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року *Colloquia Russica*. Series II. Т. 3: *Данило Романович і його часи* / За ред. В. Нагірного і М. Волощука. Івано-Франківськ; Краків, 2017. С. 103–122; Jusupović A. Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205–1269). Kraków, 2013; *Ejusdem*. Udział elit Polski i Rusi w zawieraniu umów międzynarodowych w pierwszej połowie XIII wieku *Polska, Ruś i Węgry: X–XIV wiek* / Red. D. Dąbrowski, A. Jusupović, T. Maresz. Kraków, 2018. S. 5–88. Останнім часом з’явилися також праці, присвячені біографіям діячів ранішого часу. Див. наприклад: Nagirnyy V. “придоша къ Стополку ... Лашько”: Polak (?) na służbie w księcia kijowskiego Świętopełka *Rocznik Przemyski*. Т. 55: Historia, zesz. 1(22). Przemysł, 2019. S. 3–16; *Ejusdem*. Antroponimizacja etnonimu “Ляхи” na Rusi w XI–XIII w. *Rus’ and Poland (10th–14th centuries)*. Publication from the 9th International Scientific Conference, Przemysł, 5th–8th December, 2018 / Eds. V. Nagirnyy and T. Pudłocki. Krakow, 2019. S. 197–205.

³ Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей* (далее – ПСРЛ). Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. Стб. 315–317, 411, 448,

Майже не проливають світла на їх діяльність й актови документи, збережені в лічених одиницях⁴. Однак, незважаючи на таку скупість джерел, у розпорядженні істориків, все ж, є певні можливості для просопографічних студій над біографіями галицької еліти XII ст. У цій розвідці увага буде приділена одному з її представників – Івану Халдєєвичу.

Дана особа згадана на сторінках “Київського літопису” як “Ивань Халдѣвич”⁵, тобто під особовим іменем та патронімом або прізвиськом. “Ивань” – це, поза всякими сумнівами, чоловіче особове ім’я. Воно виводиться від давньоєврейського “Iōhānān”, а до давньоруської мови проникло з грецької за посередництвом церковно-слов’янської⁶. У XII–XIII ст. воно стало одним із найпоширеніших, насамперед у середовищі еліт⁷.

Значно складніше встановити значення і походження другої частини – “Халдєвич”. Закінчення “-ичь”, вжите в особовій назві, не може переконливо свідчити на користь того, що “Халдєвич” – це патронім⁸. Щобільше, ім’я Халдєй взагалі не трапляється ні в руській середньовічній ономастиці⁹, ні в іменослові сусідніх слов’янських народів¹⁰. Виходячи з цього, шукати етимологію даної особової назви необхідно в іншій площині. Раціональним видається припущення польського дослідника Тадеуша Скуліни, згідно з яким в основі особової назви “Халдєвич” лежали антропонімізація етноніму “халдєй” або слово “халда”¹¹.

463, 498, 500, 505, 509, 546–549, 577, 660–665. Навіть у “Галицько-Волинському літописі” знатні особи часто названі не за іменами, а в загальному “Галичань”, “Володимерци” і т.п. Докладніше про це див.: Баран О. Мешканці міст у термінології Галицько-Волинського літопису *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 4 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. С. 119–138.

⁴ Для Галицької землі це передусім актови документи збережені в формі графіті на стінах церкви св. Пантелеймона в Галичі. Див.: Корнієнко В. Документи канцелярії галицького князя Мстислава Мстиславовича на стінах церкви св. Пантелеймона *Галич: збірник наукових праць* / За ред. М. Волощука. Вип. 2. Івано-Франківськ, 2017. С. 86–104; *Його ж. Епіграфіка сакральних пам’яток Галича (XII–XIX ст.)*. Івано-Франківськ, 2018 (Галич. Серія 2. Вип. 3).

⁵ *Ипатьевская летопись*. Стб. 320.

⁶ Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Т. 2: Д–Копці / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. Київ, 1985. С. 287–288.

⁷ Див.: Лаврентьевская летопись *ПСРЛ*. Т. 1. Ленинград, 1926–1928. С. 547; Радзивилловская летопись *ПСРЛ*. Т. 38. Ленинград, 1989. С. 168; Именной и географический указатель к Ипатьевской летописи *ПСРЛ*. Т. 2. Москва, 1998. С. XV–XVI; *Kronika halicko-wolyńska (Kronika Romanowiczów)* / Wyd., wstępem i przyp. opatr. D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Juriewej,

A. Majorowa i T. Wiśkuł. Kraków; Warszawa, 2017. S. 688 (Pomniki Dziejowe Polski = Monumenta Poloniae Historica. Seria 2. T. 16). Дане ім’я було поширене як в повній формі “Ивань”, так і в зменшувальній – “Иванко”.

⁸ Закінчення “-ичь” у другій частині особової назви, зазвичай, вказувало на патронім. Однак відомі і винятки. Наприклад, в науковій літературі висловлювалася думка, що назва “Вышпачич” могла одитися від місцевості Вишпачі біля Перемишля (*Jusupović A. Elity...* S. 118). Не до кінця зрозумілим залишається походження особових назв “Зерем’євич” і “Олуйович” (*Чучка П. П. Слов’янські особові імена українців: історико-етимологічний словник*. Ужгород, 2011. С. 196, 269), а також “Арьбоузовичи”.

⁹ Див.: *Тушков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен*. Санкт-Петербург, 1903. С. 802; *Чучка П. П. Слов’янські особові імена...* С. 412. На “дивачність” такого імені звертав увагу ще: *Грушевський М. Історія України-Руси*. Т. 2: XI–XIII вік. Львів, 1905. С. 425.

¹⁰ Див.: *Taszycki W. Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Kraków, 1925. S. 68–69 (*Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności*. Wydział Filologiczny. T. 62); *Słownik staropolskich nazw osobowych* / Pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. T. 1: A–D. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965–1967. S. 307.

¹¹ *Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe*. Cz. 2. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. S. 40–41.

Перша назва функціонує у всіх східнослов'янських мовах і, без сумніву, була відомою в середньовічній Русі. Друга, хоч і відсутня в староукраїнській та сучасній українській мові¹², але збереглась у російській мові¹³. Можна вважати її також відомою на теренах середньовічної Русі і тісно пов'язаною з етнонімом “халдей”¹⁴. Відповідно, етимологія назви “Халдѣвич” може виводитись від обох вищенаведених слів. Виразне іронічне та негативне забарвлення обох версій твірної основи назви схиляє до думки, що в даному разі йдеться про не про ім'я, надане батькові Івана при народженні чи хрещенні, а, ймовірно, – його відпрізвиськове ім'я, радше навіть прізвисько.

На мою думку, можна запропонувати ще два пояснення появи такого прізвиська. Не виключено, воно могло бути надане самому Іванові за певні особисті риси. Відомо, що поняттями “халдей” і “халда” називали грубих, безсоромних і нахабних людей¹⁵. З літописного опису подій 1146 р. можна дізнатися, що такі риси були притаманні також Іванові. Літописець змалював його не тільки рішучим, але навіть грубим та жорстоким урядовцем, який “изома оу нихъ (звенигородців – В. Н.) моужи г̃. и оуби ѿ и кождо ихъ перетень наполю поверже . ѿ . ись града . тѣмъ и загрози имъ”¹⁶. Можливо, саме ці риси характеру Івана зумовили надання йому прізвиська “Халдѣвич”.

Не можна відкидати також версії про можливі топонімічні корені прізвиська “Халдѣвич”¹⁷. В руських літописах не збереглося жодної географічної назви, яка хоча б віддалено була схожою з наведеною особовою назвою¹⁸. Однак прослідковується певна пов'язаність наведеного прізвиська з Халдією – військово-адміністративною одиницею Візантійської імперії з центром у Трапезунді*, розташованою на північному сході Малої Азії. Враховуючи активні політичні та економічні зв'язки князівств Ростиславовичів із Візантією¹⁹, поява вихідця із цього регіону на службі у князя Володимирка не повинна видатися чимось надзвичайним²⁰.

¹² Див. наприклад: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. / Укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш. Т. 1–2. Київ, 1977–1978. С. 505; Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Т. 6: У–Я. Київ, 1983. С. 150–151.

¹³ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 ч. Ч. 4: Р–V. Москва, 1866. С. 494.

¹⁴ Про можливий зв'язок між етнонімом “халдей” і словом “халда” в середньовічній Русі див.: Даль В. И. Толковый словарь... Ч. 4. С. 494.

¹⁵ Даль В. И. Толковый словарь... С. 494.

¹⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 320.

¹⁷ Джерела зберегли немало прізвиськ, які виводяться від місця походження їх носіїв. Див. наприклад: “Василь Полачанинъ” (Ипатьевская летопись. Стб. 325), “Кузмище Кианинъ” (Там же. Стб. 590), “Борись же . Межибожьскыи” (Там же. Стб. 774; *Jusuropović A. Elity...* S. 115), “Василко Белжанин” (Ипатьевская летопись. Стб. 889). Відомі також випадки, коли таке прізвисько закінчу-

валося на “-ич”, наприклад: “Андрѣи Поутивлич” (Там же. Стб. 870).

¹⁸ Див.: Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О. С. Стрижах. Київ, 1985.

* Халдія – фема, створена близько 820 р. в північно-східній частині Малої Азії з центром у Трапезунді. Назву отримала від народу халди, що проживав у цьому регіоні. Існувала як військово-адміністративна одиниця Візантійської імперії до 1204 р.

¹⁹ Див.: *Назірний В.* Відносини між Галицьким князівством і Візантією в XII – на початку XIII ст. *Питання історії України.* Т. 6. Чернівці, 2003. С. 45–49; *Voityovych L. Ruś Halicka a Bizancjum od XI do XIV wieku. Wybrane problemy Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagellońskiego. Prace Historyczne. Zesz. 138.* Kraków, 2011. S. 41–57.

²⁰ Відомі й інші приклади перебування іноземців на службі в руських князів у XI–XII ст. Див.: *Нагірний В.* “придоша къ Стополку ... Лашько”. S. 10–11; *Его же.* Поляки на Русі в XI–XII веках: перспективи використання руських летописей для изучения проблемы *Актуальные проблемы*

Іван Халдеевич віднотований на сторінках “Київського літопису” лише один раз під літописним 6654 (1146) р. при описі облоги міста Звенигорода на Білці військами київського князя Всеволода Ольговича і його союзників. Як відзначив літописець, “Всеволодъ съвоупи братью свою . Игоря и Стослава же встави в Киевѣ . а со Игоремъ иде к Галичю и съ Двдчема . и съ Володимиромъ . съ Вячеславомъ . Володимеричемъ . Изславъ и Ростиславъ . Мьстислалича сновча его . и Стослава поа сна своего . и Болеслава Ладьскаго кнѣз . затасвоег . и Половцѣ дикѣи вси . и быс̄ многое множествово и . идоша к Галичю на Володимирка . и быс̄ дожчь и стече снѣгъ Биймъ промысломъ . и тако идахоу на колихъ и на санехъ . ... къ родоу (Звенигороду – В. Н.) и пожгоша . школо его . ѿ встрыгъ первьи днѣ . а вторьи днѣ створиша вѣче Звенигородьчи . хотаче са передати и бѣ оу нихъ воевода Володимиръ мужь Иванъ Халдѣевичъ . изома оу нихъ моужи г̄ . и оуби ѿ и кождо ихъ перентъ наполю поверже . ѿ . ись града . тѣмъ и загрози имъ . и начаша са Звенигородьчи ѿтолѣ бити безъ льсти видивъ же то Всеволодъ . нача доспѣвати ѿко взати городъ . въ г̄ . же днѣ пристопиша . вси ко градоу . по зорамъ бишас̄ до поздыноѣ вечернѣ и зажгоша городъ въ трехъ мѣстехъ . гражане же Биею помощю оугасиша . Бѣ же и стаа Бѣа избави городъ . ѿ лютыа рати . и възваша . коури . иелисонъ . с радостью великою хвалаще Бѣ и прчстоую его мѣрѣ и ѿтоудоу възвратишаса . кождо въ своаси”²¹.

Похід київського князя Всеволода Ольговича і його союзників на Звенигород добре відомий в історичній літературі²², тому не варто зупинятися на висвітленні його причин і перебігу. Відзначу тільки факти, важливі з огляду дослідження біографії Івана Халдеевича.

Дана військова акція в історичній літературі традиційно датується зимою 1145/1146 р.²³ Уважніший аналіз літописного повідомлення дає підстави звузити прийнятну хронологію. Літописець занотував, що значна частина військ відправилася в похід на саях, а коли союзники вторглися до Галицької землі, то “быс̄ дожчь и стече снѣгъ”. Очевидно, похід відбувався наприкінці зими або ранньою весною 1146 р.²⁴ Саме в цей час Іван Халдеевич віднотований як “воевода Володимиръ мужь”, який очолював звенигородський гарнізон.

Встановити хоча б приблизний час, коли Іван Халдеевич обійняв уряд воеводи²⁵ у Звенигороді, важко. Справу ускладнює те, що у науковому середовищі досі немає чіткого розуміння питанні про те, хто володів містом у першій половині 1140-х років. На думку частини дослідників, Звенигород до 1145 р.

источниковедения: материалы V Международной научно-практической конференции к 110-летию Витебской ученой архивной комиссии, Витебск, 25–27 апреля 2019 г. / Редкол. А. Н. Дулов и М. Ф. Румянцева (отв. ред.) и др. Витебск, 2019. С. 136–139.

²¹ Ипатьевская летопись. Стб. 320.

²² Грушевський М. Історія... С. 425; Свєшніков І. Історія Звенигорода в світлі літописів XI–XIII ст. Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція. Галич 19–21 серпня 1993 р. Тези доповідей та повідомлень. Львів, 1993. С. 102; Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля в XI–XIII ст. (Соціоісторична реконструкція). Львів, 2014. С. 99–100.

²³ Див. попередній поклик. Михайл Тіхо-

міров намагався довести, що походу 1146 р. на Галич і Звенигород не було, а описані в літописі події необхідно віднести до галицької виправи Всеволода 1144 р. (Тихомиров М. Н. Древнерусские города. Москва, 1956. С. 335). Його теза не знайшла підтримки серед дослідників.

²⁴ Пор.: Бережков Н. Г. Хронология русско-го летописания. Москва, 1963. С. 146.

²⁵ Ніколай Тушков безпідставно назвав Івана Халдеевича київським воеводою: Тушков Н. М. Словарь древне-русских личных собственных именъ. С. 802. Леонтій Войтович вважав, що Іван був не воеводою, але посадником (Войтович Л. Перша галицька династія Генеалогічні записки. Вип. 7. Львів, 2009. С. 7), що суперечить літописному повідомленню.

був центром удільного князівства Івана Ростиславовича (пізніше відомого як Берладник)²⁶. Інші автори вважають, що місто належало перемишльському, а згодом галицькому князеві Володимиркові Володаревичу²⁷. У першому разі, Іван Халдеєвич міг стати звенигородським воєводою не раніше кінця лютого, або початку березня 1145 р., тобто тільки після того, як у результаті невдалої спроби захопити галицький престіл князь Володимирко витіснив Івана Ростиславовича зі своїх володінь і той відступив до Пониззя²⁸. У іншому разі ймовірні хронологічні межі даної події значно ширші і можуть охоплювати період від 1128 р. (часу перенесення Володимирком столиці свого уділу із Звенигорода до Перемишля) до 1146 р. Вважаю, однак, що і в цьому разі є опосередковані свідчення на користь того, що Іван Халдеєвич очолив звенигородський гарнізон тільки незадовго перед 1146 р. По-перше, “Київський літопис”, який зберіг досить докладний опис першої виправи київського князя Всеволода Ольговича проти Володимирка Володаревича і облоги Звенигорода у 1144 р., нічого не згадує про участь в цих подіях Івана Халдеєвича²⁹. По-друге, характер дій воєводи стосовно лідерів звенигородців у 1146 р. дає підстави вважати князівського урядника відносно новою особою у місті: він ще не встиг інтегруватися до середовища місцевої еліти. Відважуся припустити, що події 1144 р. показали Володимиркові небезпеку, яка загрожувала стратегічно важливому для його князівства Звенигородові у разі нового наступу київського князя, внаслідок чого той вирішив поставити на чолі місцевого гарнізону одного зі своїх найдосвідченіших воєвод. Пізніші події показали, що Іван Халдеєвич повністю виправдав покладене на нього завдання.

Після 1146 р. Іван більше не згадується в джерелах, що не дає змоги з'ясувати верхню межу його урядування на посту звенигородського воєводи. Так само неможливо нічого сказати про виконання інших функцій.

Без сумніву, на момент прибуття до Звенигороду Іван Халдеєвич мусів перебувати у зрілому віці і бути досвідченим воєначальником. На це вказує як довірений уряд, так і успішні дії під час триденної оборони міста. Це дає підстави вважати, що він народився не пізніше, як у кінці другого десятиліття XII ст.³⁰

Інформація про рішучу розправу воєводи з очільниками звенигородців дає змогу припускати, що Халдеєвич не був пов'язаний зі звенигородським середовищем. Однак його походження залишається невідомим. Неможливо також встановити його родинні зв'язки. У науковій літературі присутня думка

²⁶ Грушевський М. Звенигород Галицький. Исторично-археологічна розвідка ЗНТШ. Т. 31–32. Львів, 1899. С. 13–14; Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. Киев, 1985. С. 81; Стефанович П. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. *Средневековая Русь*. Вып. 7. Москва, 2007. С. 179.

²⁷ Войтович Л. Перша галицька династія. С. 16; Гупало В. Звенигород... С. 95–96; Миська Р. Звенигород на Дністрі: історіографічний міф чи літописне місто *Княжа доба: історія і культура*. Вып. 7 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2013. С. 61.

²⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 316–317.

Контекст літописних повідомлень дає підстави вважати, що під час конфлікту Володимирка з Всеволодом Ольговичем у 1144 р. Іван Ростиславович був союзником галицького князя (Ипатьевская летопись. Стб. 315–316; Лаврентьевская летопись. С. 311–312; Стефанович П. Отношения князя... С. 179). Очевидно, добрі відносини між ними зберігалися до моменту захоплення Галича, яке Іван Ростиславович вчинив у січні 1145 р.

²⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 315–316.

³⁰ При визначенні орієнтовної дати народження Івана Халдеєвича опираюся на розрахунки Адріана Юсуповича для вирахування ймовірного часу народження галицько-волинських урядників XIII ст. Див.: Jusupović A. *Elity*... S. 90–93.

про спорідненість між Іваном та наближеним до князя Володимирка Володаревича боярином Избигнівом Івачевичем (“Избыгнѣв Ивачевич”)³¹, однак Петро Стефанович справедливо відзначив її як засновану тільки на фонетичній близькості (але не ідентичності) імен Іван та Івач³². Відтак, до тези про їх можливу спорідненість необхідно ставитися з належною обережністю.

Підтверджений джерелами період діяльності Івана Халдеевича обіймає всього лише один 1146 рік. Однак, незважаючи на стосовно обмежений об'єм доступної інформації про нього, існує змога відтворити певні деталі його біографії. З високою правдоподібністю можна говорити, що Іван народився не пізніше другого десятиліття XII ст., будував свою кар'єру при дворі Володимирка Володаревича, а її вершиною став уряд звенигородського воеводи, який він обійняв незадовго перед 1146 р. На межі зими і весни 1146 р. Іван Халдеевич відзначився при керуванні успішної оборони Звенигорода перед переважними силами київського князя Всеволода Ольговича та його союзників. Він характеризувався добрим знанням військової справи, а також рішучістю і жорстокістю. Помер після 1146 р.

Ягеллонський університет

³¹ Пащито В. Т. Черты политического строя Древней Руси Древнерусское государство и его международное значение. Москва, 1965. С. 67.

³² Стефанович П. Отношения князя... С. 183–184.